

Miroslav Bertoša

„Bijes neprijatelja vene / Jonski im vali krvlju se crvene...” Bitka kod Lepanta – činjenice, odjeci, imaginariji i mitovi – 443 godine poslije¹

Pregledni rad
Review article

UDK 355.49(495.2)„1571“

Znamenita Lepantska bitka (1571.) u ovom se eseju promatra kao kulturno-antropološka tema. Za suvremenike ona je bila „čudesno Božje djelo”. Kršćanski je svijet dokazao da može pobijediti islam. Pobjeda kod Lepanta postala je dio kršćanskog imaginarija i mjesto memorije. U slavu te bitke stoljećima su se održavale vjerske i svjetovne svetkovine, ispisivali bezbrojni stihovi, skladale i pjevale laude. U eseju je istaknut prinos kršćanskih država Sredozemlja i cijele Europe pobjedi nad osmanlijskom pomorskom silom. Naveden je i primjer Istre i istočnojadranske obale.

Ključne riječi: pomorska bitka, religijski imaginarij, kršćanstvo, islam, obilježavanje bitke, mjesto memorije

Znameniti pomorski sukob, poznat kao Lepantska bitka, odigrao se u zoru 7. listopada 1571., zemljopisno preciznije 36,6 morskih milja zapadno od Lepanta, na ulazu u Patraski zaljev, u blizini otokâ u grčkom jeziku nazvanih Echinidi, u venecijanskom Curzolari. Ovo potonje ime potječe od dalmatinskih pomoraca s Korčule (Benzoni 1974: 3-5). U XVI. stoljeću cijelo se zapadno područje kontinentalne Grčke, navlastito cijeli Korintski zaljev, nazivalo Lepantom, i to po starodrevnom utvrđenome gradu iz doba Dorana, prijestolnici Etolije, potom sjedištu upravitelja rimske, mletačke i osmanlijske vlasti (Benzoni 1974: 3-4).

Suvremenici su Lepantsku bitku doživljavali kao „čudesno Božje djelo” i upravo je ta vjerska sastavnica bila dominantna u mentalnome imaginariju ispletenom u svijesti kršćanske Europe koja je gravitirala prema jugoistočnim prostorima i sredozemnome akvatoriju. Pobjedom kod Lepanta nestao je strašni zloduh osmanlijske nepobjedivosti koji je mučio svijest Europljana. U tu su činjenicu nedvojbeno utkane „mentalne” i kulturno-antropološke odrednice koje događaj smještaju u kontekst religijskog imaginarija i napetosti tadašnjega života. Marcantonio Colonna u svojoj će poslanici poručiti papi: „Konačno smo spoznali da su Turci ljudi poput nas”! A neumrli i danas svima poznati sudionik bitke Miguel Cervantes de Saavedra – koji je ustvrdio kako je u okršaju izgubio „ljevicu u slavu desnice”

¹ Miho / Michele Monaldi, „Kancona u povodu Lepanta”, Vijenac, br. 375-377, Zagreb, 17. srpnja 2008. (prejev Tonka Maroevića).

– realistično će zaključiti da se „pokazalo kako Turci nisu nepobjedivi“ (Benzoni 1974: 7). Najveća pomorska bitka sredozemne povijesti Europe odigrala se u znaku obrane kršćanstva od islama, ali i u znaku sretne činjenice da je ishod sukoba kod Lepanta odagnao opsesivni strah od osmanlijske nepobjedivosti. Jedan od vrhunskih poznavatelja povijesti Sredozemlja u svojem će prikazu važnosti Lepantske bitke s pravom istaknuti da je ona „označila konac osjećaju manje vrijednosti kršćanskoga svijeta u odnosu prema Turcima“ (Benzoni 1974: 9). Gotovo četiri i pol stoljeća kasnije moguće je ustvrditi da se bitka ne može svesti jedino na vojno-pomorski konflikt te da ona sadrži i osebujnu *mentalnu* sastavnicu.² Kada je mletačka galija *Contarina* – na poticaj Don Juana Austrijskog – pronijela vijest o slomu osmanske flote (koja se ubrzo proširila diljem Europe), tri su velike sudionice bitke na svoj način proslavile trijumfalni događaj. Način kako su pojedini saveznici Svete lige odlučili obilježiti pobjedu također se uklapa u nastojanje da se „Lepant 1571.“ pretvori u proslavu „dugoga trajanja“ (kasnije će se prilagođavati novim i bitno drukčijim političkim uvjetima). Naime, u Republici Sv. Marka proglašeno je tjedno slavlje, papa je objavio svečani *Te Deum*, dok je Filip II. od znamenitoga Tiziana naručio monumentalnu sliku na temu Španjolska kreće vjeri u pomoć (Usp. Woodward 2003: 124). Golemi broj djela, napose poetskih, posvećen svečanim obilježavanjima Lepantske bitke i njezinim obljetnicama, količinski nadvisuje bilo koji drugi povijesni događaj (Benzoni 1974: 138). U tim je pjesničkim ostvarenjima, povijesnim opisima, kao i u političko-teološkim traktatima jednodnevni Lepantski boj poprimio dimenzije „sukoba dviju civilizacija“, dviju „različitih vjera“, ali i „svetoga rata“ (Barsi 2008: IX), bitke kratkoga bljeska i duge memorije.³

*

Nema dvojbe da u Lepantskoj bitci valja očitati i nastojanje katoličke protureformacije da svoju europsku promidžbu okruni novim *križarskim* pohodom. S druge strane, osmanski je admiral prihvatio bitku, uvjeren ne samo da u rukama ima pobjedničke adute, već i zato što je bio „naviknut na pobjede“! (Benzoni 1974: 134). Iako je u bitci na kršćanskoj strani sudjelovalo mnogobrojno brodovlje i golemo ljudstvo, „mentalne“ odrednice, imaginariji i mitovi koji prate ovaj događaj neprolazne povijesne memorije neprijeporno svjedoče da se presudna uloga za ishod bitke ne može dosuditi nijednoj sili na pobjedničkoj strani. Talijanska je historiografija učinila veliki napor da pokaže kako je „broj mletačkih galija“ i njihovo ljudstvo (a u tim su popisima navedene postrojbe s istočne obale Jadrana koje su pripadale hrvatskome etnosu, pa i one iz Istre) predstavljalo „glavninu armade“ kršćanske Europe (Benzoni 1974: 135 i passim). Amblematičan je u tom smislu naslov djela *Talijani u Lepantu* ... (tiskanog 1931.), koje je prema novopronađenim dokumentima iz Vatikanskog arhiva (1570.-1573.) nastojalo pokazati da je bitka kod Lepanta predstavljala talijansku pobjedu (Usp. Salimei 1931). U imaginarijima o mletačkim političkim identitetima snažno se promicao ne samo Grad na lagunama, nego i Mletačka Republika uopće, kao „vrt prepun različitoga cvijeća“, simbola naroda i etničkih skupina koje tu prebivaju (Turci, Perzijanci, Židovi, Nijemci, Francuzi, Španjolci, Poljaci, Albanci, Grci, *Skjavuni*⁴ i Talijani). Po tom domišljanju

² (Naj)noviji monografski prikazi i analize bitke kod Lepanta najveću pozornost posvećuju upravo ovoj sastavnici; primjerice: Motta 2000; Barsi 2008 (kritičko izdanje s opsežnom literaturom u bilješkama).

³ Bio je to „événement de brève durée“ (događaj kratkoga trajanja), ali istodobno i „une énorme flamme, et nous la voyons encore brillante, malgré quatre siècles de recul“ (golemi plamen koji i danas vidimo unatoč što nas dijele četiri stoljeća), napisao je Fernand Braudel u tekstu *Bilan d'une bataille* pročitano na znanstvenome skupu prigodom 400. obljetnice Lepantske bitke. Usp. Benzoni 1974: 109-120.

⁴ *Skjavuni* su generički naziv za pretežito katolički i djelomično pravoslavni svijet na području Mletačke Republike, premda je i hrvatsko ime bilo kontinuirano nazočno u tom prostoru. Postojale su, primjerice, kopnene

iz 1528., Venecija je predstavljala „savršenstvo svijeta okupljeno u samo jednome gradu“ (*perfezion del mondo in t'una città sola*).⁵ Unatoč mletačkim i španjolskim nastojanjima da izbore primat, glavni i pobjednički slogan pod kojim se pripremala i vodila znamenita bitka, uključujući tu i ulogu mletačke flote s brodovljem i mornarima s istočne obale Jadrana, nije u prvi plan isticao sv. Marka, već kršćanskoga Boga i Djevicu Mariju. Kršćanska sastavnica i solidarnost u redovima saveznika Svete lige predstavljali su okvir zajedničkih interesa i dominirali nad ostalim državno-političkim posebnostima (Tenenti 1999: 473).

Strah od islamske prijetnje dominirao je sredozemnim prostorom i najvećim dijelom Europe između XIV. i XVII. stoljeća. U kolektivnome političkom imaginariju taj se strah svodio na činjenicu, sadržanu u doživljenome i zato vjerodostojnom izvješću nekoga mletačkoga veleposlanika na Porti, koji je upozorio kako je „vrlo nesretna okolnost graničiti s Turcima, jer oni, bili u ratu ili u miru, uvijek napadaju, pljačkaju i nameću svoju pravdu“ (Usp. Bertoša 2003: 63). Odradilo se to i na području naseljenom hrvatskim etnosom, jednako među podanicima Habsburškoga Carstva, kao i Republike Sv. Marka. Ako i nisu bili „predziđe kršćanstva“, što se osporava u nekim novijim povijesnim priložima, neprijeporno su u to doba predstavljali jednu od „prvih linija“ njegove obrane. Unatoč potresnome razdoblju *Cinquecenta* – opterećenog ratovima (poput onoga Cambraiske lige), epidemijama kuge i ostalim bolestima, depopulacijom, propadanjem i napuštanjem sela, širenjem neobrađenoga zemljišta i pustopoljina, glađu i pothranjenošću, sve češćim kolektivnim seobama, grupnim i pojedinačnim bjegovima i dr. – svijest o potrebi ratnoga sraza s vojno-strateškim, državno-političkim, „ideološko“-vjerskim i „mentalnim“ neprijateljem oličenim u Osmanskome Carstvu ili naprosto u stereotipnome liku „Turčina“ – bila je ne samo nazočna, već i duboko ukorijenjena i u svijesti podanika hrvatskog etnosa, pa i onog u podaništvu Republike Sv. Marka.

*

No, na pomorskoj bojišnici toga jednodnevnoga sraza ostala su zauvijek mnogobrojna ranjena i osakaćena tijela, ubijena, masakrirana, utopljena ili naprosto potonula trupla, kao još jedno svjedočanstvo o dramatičnome sukobu dviju armada. Uz mnogobrojne opise, rime i stihove, ostala je i kancona dubrovačkoga renesansnoga autora Miha Monaldija, čiji stihovi (u prijevodu na hrvatski) – *Bijes neprijatelja vene / jonski im vali krvlju se crvene ...* – stoje u naslovu ovoga eseja.

Iako općepoznati i često navođeni, podaci o bitci međusobno se razlikuju. U ovome se prilogu spominju neprijeporno najvažniji brojevi o ratnim gubitcima – oni iz mletačkih vrela u kojima su obuhvaćeni i stradalnici iz Istre, Kvarnerskih otoka, Dalmacije i njezinih otočnih mjesta, iz dalmatinskoga zaleđa i Boke Kotorske – ispisani iz donedavno nedovoljno poznatih fondova golemoga Generalnog arhiva u Simancasu.⁶ Arhivski podatci i procjene ne slažu se o broju poginulih sudionika bitke, no na ovome je mjestu najvažnije upozoriti na stradale s područja Mletačke Republike, u koje valja ubrojiti i one s istočne obala Jadrana. Sastavljač popisa, pohranjenog u arhivu u Simancasu, navodi da je na mletačkoj strani poginulo 4040, a ranjeno 4556 sudionika, od toga šest komita na galijama, šest patruna, šest zamjenika

postrojbe koje su se službeno nazivale *Croati a cavallo* / Hrvati konjanici, *barche armate croate* / naoružane lađe s hrvatskom posadom (za razliku od *barche armate albanesi*), *Benemeriti Croati* / hrvatski zaslužnici, dok se pojam *Oltremarini* odnosio na sve mletačke vojnike podrijetlom s istočne obale Jadranskoga mora. Usp. Concina 1972.

⁵ Stampat *Fantasia composta in laude de Venezia* (Venezia 1582.) navodi Anastasia Stouraiti 2003: 65-88.

⁶ Simancas, mjesto u pokrajini Valladolid, postalo je sjedištem jednog od najvažnijih arhiva u Europi kada je Filip II. tu prenio Archivio General de Reino (koji posjeduje 35 milijuna svezaka građe). – Usp. Canosa 2000.

zapovjednika plovila, osam nobila, sedam peljara (*pedoti*), sedam kapelana, 113 topnika, 32 brodograditeljska radnika, 122 oružnika, 125 neokovanih veslača (*schiavi scapoli*), 2234 galijota⁷, 1333 vojnika i dvojica brijača / ranarnika (Canosa 2000: 177).

Hrvatska vojno-pomorska povijest – uključujući i istočnojadranski te onaj sjeverozapadni ugao istarskoga poluotoka koji zauzima slovenski etnički prostor – u Lepantskoj je bitci našla potvrdu svoje vjerodostojne nazočnosti i neprijeporne važnosti u europskome kontekstu XVI. stoljeća. U mletačkoj armadi sudjelovale su ratne galije iz mnogih komuna – od Istre do Boke Kotorske. Impresivnim se doimaju podatci da je uoči bitke kod Lepanta samo mletački dio Istre trebao poslati u Veneciju 430 muškaraca sposobnih za ratnike i veslače na velikim galijama (*galee grosse*): Izola 20, Piran 30, Umag 10, Novigrad 15, Poreč 10, Rovinj 50, Pula 50, Motovun 80, Sutlovreč 30, Labin i Plomin 60, Rašporski kapetanat 30, Grožnjan 6, Vodnjan 24 i Bale 15. Kopar je, naredbom Senata, trebao opremiti posebnu manju galiju, čime je, kao privilegirani grad, izborio povoljniji status (Usp. Klen 1986: 70). Tome valja dodati galije opremljene u Krku, Rabu, Hvaru, Trogiru, Šibeniku i Kotoru.⁸ Pod pritiskom saveznika Svete lige, mletačka je vlada u Istri i Dalmaciji prikupljala ljudstvo i za papinske galije, a u siječnju 1571. na „istarske je galije“ ukrcao još 300 vojnika ili veslača (Šišević 1974: 39-49; Perić 1974: 51-104). Spomenuti podatci svjedoče da je u Istri (1570. i 1571.) za Lepantski boj unovačeno više od tisuću ljudi. Na temelju ovih podataka može se ustvrditi da je oko četvrtine posade galija Mletačke Republike i Papinske Države potjecalo iz Istre i Dalmacije (Klen 1986: 88).

*

Zapovjednici i mornari pripadali su svim onim različitim etnosima nazočnim na dugoj crti braudelijanskoga *limesa* Sredozemlja. Ono što ih je poistovjećivalo u zajedničkoj borbi oličenoj u pobjedničkom lepantskome ratno-pomorskom, kulturno-antropološkom i vjersko-političkom imaginariju, bila je kršćanska protuturska sastavnica. Zato – povijesno gledano – nije neobično što su u bitci sudjelovali ne samo prisilno unovačeni podanici, već i dragovoljci s istočne obale Jadrana. U vrelima se spominje i sedam peraških *gonfaloniera* – nositelja ovoga časnog znamenja Prejasne Republike – koji su u boju kod Lepanta ostavili svoje živote (Usp. Čoralić 2005: 127-149; Milošević 2008: 70-71, 201).

Pa ipak – mnoge godine, mnoga desetljeća i bar dva i pol stoljeća nakon Lepantske bitke – osmanlijska nazočnost, napose iznimno dramatični nasrtaji emancipiranih sultanovih podanika, *reisa*-pirata, ne samo na trgovačke brodove raznih država, već i na lokalno žiteljstvo, pretvorili su europske obale Sredozemlja u „more straha“ (Usp. Bonaffini 1997; Tenenti 1960: 3-16). Umjesto velikih sukoba – poput Lepantske bitke – iduća su stoljeća bila ispunjena mnogobrojnim manjim, no ne i manje važnim pomorskim okršajima s islamskim gusarima i opasnim ratnim lađama i naoružanim postrojbama sjevernoafričkih *reisa* (Usp. Lucie-Smith 1980; Panetta 1981; Lambron Wilson 1996).

⁷ Ovako visok broj poginulih galijota treba pripisati činjenici da su oni ostajali okovani za klupama i veslima i u trenucima kada je galija bivala pogođena projektilom (željeznom ili kamenom kuglom), pa su s njom i potonuli u potresnome smrtnome grču. *Schiavi scapoli* (neokovani veslači), prepušteni osobnoj snalažljivosti, bili su, što se tiče spašavanja gologa života, u puno povoljnijem položaju.

⁸ Usp. Šišević 1974: 39-49; Perić 1974: 51-104. Navedeni su nazivi galija i imena njihovih kapetana.

POPIS LITERATURE

BARSI 2008

Silvio Barsi, *La battaglia di Lepanto e il De bello turcico di Bernardino Leo*, Milano 2008.

BENZONI 1974

Gino Benzoni (ur.), *Il Mediterraneo nella seconda metà del '500 alla luce di Lepanto*, Firenze 1974.

BERTOŠA 2003

Miroslav Bertoša, „Hrvatska i Sredozemlje: sjeverni i srednji Jadran“, u: *Hrvatska i Europa: kultura, znanost i umjetnost*, svezak III.: *Barok i prosvjetiteljstvo (XVII.-XVIII. stoljeće)*, Zagreb 2003., 61-78.

BONAFFINI 1997

Giuseppe Bonaffini, *Un mare di paura: Il Mediterraneo in età moderna*, Caltanissetta – Roma 1997.

CANOSA 2000

Romano Canosa, *Lepanto: Storia della „Lega Santa“ contro i Turchi*, Roma 2000.

CONCINA 1972

Ennio Concina, *Le trionfanti et invittissime armate venete: Le milizie della Serenissima dal XVI al XVIII secolo*, Venezia 1972.

ČORALIĆ 2005

Lovorka Čoralić, „Ivan iz Vrane – mletački admiral u Lepantskom boju (1571.)“, *Povijesni prilozi*, 29, Zagreb 2005., 127-149.

KLEN 1986

Danilo Klen, *Šćavunska vesla: Galije i galijoti na istočnoj obali Jadrana*, Pula – Rijeka 1986.

LAMBRON WILSON 1996

Peter Lambron Wilson, *Utopie pirata: Corsari, mori e rinnegati europei*, Milano 1996.

LUCIE-SMITH 1980

Edward Lucie-Smith, *Pirati*, Beograd 1980.

MILOŠEVIĆ 2008

Miloš Milošević, *Boka kotorska, Bar i Ulcinj od XV. do XVIII. vijeka*, Podgorica 2008.

MOTTA 2000

Giovanna Motta (ur.), *I turchi, il Mediterraneo e l'Europa*, Milano 2000.

PANETTA 1981

Rinaldo Panetta, *Pirati e corsari: turchi e barbareschi nel Mare Nostrum*, Milano 1981.

PERIČIĆ 1974

Šime Peričić, „Prinos pomoraca iz Kopra, Cresa, Krka i Raba na svojim galijama u Lepantskoj bitki“, *Adriatica Maritima Institut JAZU*, vol. 1, Zadar 1974., 51-104.

SALIMEI 1931

Alfonso Salimei, *Italiani a Lepanto: 7 ottobre 1571. Riassunto storico della Lega contro i Turchi 1570-1573 con nuovi documenti sull'Armata cristiana dagli archivi vaticani*, Roma 1931.

STOURAITI 2003

Anastasia Stouraiti, „Costruendo un luogo della memoria: Lepanto“, *Storia di Venezia – Rivista*, I, Firenze 2003., 65-88.

ŠIŠEVIĆ 1974

Ivo Šišević, „Tok Lepantske bitke 1571. godine (Uz 400-godišnjicu bitke)“, *Adriatica Maritima Institut JAZU*, vol. 1, Zadar 1974., 39-49.

TENENTI 1960

Alberto Tenenti, „Aspetti della vita mediterranea intorno al Seicento“, *Bollettino dell'Istituto di storia della Società e dello stato veneziano*, vol. II, Venezia 1960., 3-16.

TENENTI 1999

Alberto Tenenti, *Venezia e il senso del mare. Storia di una prisma culturale dal XIII al XVIII secolo*, Napoli 1999.

WOODWARD 2003

Geoffrey Woodward, *Filippo II*, Bologna 2003.

SAŽETAK

Znamenita Lepantska bitka (1571.) u ovom se eseju promatra kao kulturno-antropološka tema. Za suvremenike ona je bila „čudesno Božje djelo“. Kršćanski je svijet dokazao da može pobijediti islam. Pobjeda kod Lepanta postala je dio kršćanskog imaginarija i mjesto memorije. U slavu te bitke stoljećima su se održavale vjerske i svjetovne svetkovine, ispisivali bezbrojni stihovi, skladale i pjevale laude. U eseju je istaknut prinos kršćanskih država Sredozemlja i cijele Europe pobjedi nad osmanlijskom pomorskom silom. Naveden je i primjer Istre i istočnojadranske obale.

RIASSUNTO

L'ira del nemico languisce / le onde ioniche si arrossiscono di sangue...
La battaglia di Lepanto – fatti, echi, immaginari e miti – 443 anni dopo

Nel presente saggio la famosa battaglia di Lepanto (1571) viene studiata nella sua dimensione di tema culturale-antropologico. Per i contemporanei essa fu infatti una „miracolosa opera di Dio“, attraverso la quale il mondo cristiano dimostrò di essere in grado di sconfiggere l'Islam. La vittoria di Lepanto divenne dunque parte dell'immaginario collettivo cristiano e luogo della memoria. Per celebrarla furono per secoli tenute feste religiose e laiche, furono composte e cantate infinite laudi, vennero scritti innumerevoli versi. Il saggio intende porre in rilievo il contributo degli Stati cristiani del Mediterraneo e di tutta l'Europa alla comune vittoria sulla forza navale ottomana. Non mancano riferimenti all'Istria ed alla costa orientale dell'Adriatico.

Parole chiave: battaglia navale, immaginario religioso, cristianità, Islam, celebrazione della battaglia, luogo della memoria